

УДК 343.121.4:366

СУЧАСНИЙ СТАН НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ CURRENT STATUS ILLICIT EXCISABLE GOODS IN UKRAINE

Мамотенко О.П.,

здобувач

Запорізького національного університету

У роботі проаналізовано кількісні та якісні показники незаконного обігу підакцизних товарів в Україні. Охарактеризовано латентність цього злочину. Визначено тенденції розповсюдження цього явища.

Ключові слова: підакцизний товар, незаконний обіг, злочинність, кількісні показники, якісні показники, стан.

В работе проанализированы количественные и качественные показатели незаконного оборота подакцизных товаров в Украине. Охарактеризована латентность данного преступления. Определены тенденции распространения этого явления.

Ключевые слова: подакцизный товар, незаконный оборот, преступность, количественные показатели, качественные показатели, состояние.

This paper analyzes the quantitative and qualitative indicators of illicit trafficking of excisable goods in Ukraine. Characterized by the latency of the crime. The tendencies of this phenomenon.

Key words: excisable goods, trafficking, crime, quantitative indicators, qualitative indicators, condition.

Постановка проблеми. Ринок підакцизних товарів представляє собою значний фінансовий сегмент споживчого ринку держави. У першу чергу це стосується алкогольної та табачної продукції. Разом з тим, стан цього ринку характеризується рядом негативних моментів, головним чином пов'язаних зі стабільним високим рівнем його криміналізації.

Неможливо якісно протидіяти злочинності та зменшувати суспільно небезпечні діяння без з'ясування ознак та показників цього явища, співвідношення злочинності з іншими процесами та явищами, які відбуваються в суспільстві. З метою виявлення причин та умов незаконного обігу підакцизних товарів та визначення заходів щодо запобігання цьому злочину, необхідно розглянути стан розповсюдження цього явища в Україні.

Незаконний обіг підакцизних товарів має тенденцію до розповсюдження та загрожує економічній безпеці держави. Розповсюдження цих діянь при-

зводить до надходження на ринок недоброякісного товару, порушення прав споживачів, сприяє формуванню кримінального ринку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемами протидії незаконному обігу підакцизних товарів кримінально-правовими засобами займалися П.П. Андрушко, П.С. Берзін, О.О. Дудоров, М.Й. Коржанський та інші. Кримінологічним аспектам протидії цьому явищу присвячені роботи М.А. Єрмоєнка, І.В. Кириченка, В.В. Костенко, С.І. Марко, Ю.Б. Турчини та інших. Разом з тим, дослідження напрямів запобігання незаконному обігу підакцизних товарів, які б відповідали вимогам сучасності, неможливо без дослідження стану розповсюдження цих злочинів в Україні та визначення тенденцій їх розповсюдження.

Метою цієї статті є проаналізувати кількісні та якісні показники незаконного обігу підакцизних

товарів в Україні та визначити тенденції розповсюдження цього явища.

Виклад основного матеріалу. Філософська категорія «стан» означає сукупність таких якостей явища, котрі мають кількісний та якісний характер [1, с. 13]. Кількісні показники вимірюються числами, які визначаються загальною кількістю злочинів та осіб, що їх вчинили, на певній території за певний проміжок часу (рівень злочинності). Якісні показники характеризують структуру злочинності (визначається питомою вагою (часткою) окремих видів злочинів у загальній їх кількості, що виділяються залежно від певних кримінально-правових та кримінологічних ознак [2, с. 32–33].

Стан незаконного обігу підакцизних товарів – це насамперед узагальнюючий показник, що включає в себе кількісну та якісну характеристику зазначеного діяння (рівень, динаміку, структуру, географію, характер), який є підставою для всебічного аналізу досліджуваного злочинного посягання в кримінально-правовому та кримінологічному аспекті.

В кримінології кількісні показники вимірюються числами, які визначаються загальною кількістю злочинів та осіб, які їх вчинили, на певній території за певний проміжок часу (рівень злочинності). Ці показники визначають стан злочинності. Статистичні дані щодо зареєстрованої злочинності, її динаміки потребують не тільки кількісного, але й якісного аналізу в співвідношенні з політичними, соціальними, економічними процесами, слідчо-судовою практикою, наявними ресурсами та можливостями правоохоронних органів щодо протидії злочинності. Якісні показники характеризують структуру злочинності (визначається питомою вагою (часткою) виділених за певними підставами різних категорій злочинності) та характером (визначається кількістю найбільш небезпечних злочинів і характеристикою особистості тих, хто скоїв ці злочини).

При аналізі стану незаконного обігу підакцизних товарів взято за основу статистичні дані МВС України та Державної судової адміністрації України.

У зв'язку з тим, що законодавець у Кримінальному кодексі України 2001 р. передбачив окрему норму, яка передбачає відповідальність за незаконний обіг підакцизних товарів, ми аналізуємо кількісні показники цього суспільно небезпечного діяння з 01.09.2001, з моменту набрання чинності кодексу.

У 2001 р. на території країни органами внутрішніх справ було зареєстровано 71 факт незаконного обігу підакцизних товарів, у 2002 – 938, у 2003 – 1058 (+13% порівняно з 2002 р.), у 2004 – 1787 (+90%), у 2005 – 1193 (+27%), у 2006 – 1211 (+29%), у 2007 – 1475 (+57%), у 2008 – 1321 (+40%), у 2009 – 1152 (+22%). У 2012 році відбулося зростання фактів реєстрації незаконного обігу підакцизних товарів до 1936 фактів (+106% у порівнянні з 2002 р.), а у 2013 р. – різке зменшення до 947 фактів (+1% у порівнянні з 2002 р.) [3–5].

Аналіз динаміки незаконного обігу підакцизних товарів дає підстави констатувати, що рівень незаконного обігу підакцизних товарів на території України

залежить від діяльності правоохоронних органів, а саме від їх роботи щодо виявлення цих суспільно небезпечних діянь. На наш погляд, значне зниження фактів реєстрації злочинів цієї категорії у 2013 р. сприяло прийняття та набрання чинності у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України, що, у свою чергу, призвело до зміни системи та підходів щодо протидії злочинності.

Статистичні дані незаконного обігу підакцизних товарів не відображають реального стану поширеності цих злочинів. На наш погляд, у майбутньому кількість цих суспільно небезпечних діянь збільшиться. Це підтверджується і результатами проведеного нами опитування 280 працівників правоохоронних органів Запорізької, Дніпропетровської, Київської, Херсонської областей та міста Київ. 66% опитаних респондентів прогнозують зростання кількості злочинів, передбачених ст. 204 КК України, 27% зазначили, що ситуація буде стабільною, без різких коливань у той чи інший бік, і тільки 7% сподіваються, що кількість випадків незаконного обігу підакцизних товарів буде скорочуватися.

Питома вага злочинів, передбачених ст. 204 КК України, у загальній структурі злочинності складає у середньому 0,3%, зокрема: у 2001 р. склало 0,01%, у 2002 – 0,2, у 2003 – 0,2, у 2004 – 0,3, у 2005 – 0,2, у 2006 – 0,3, у 2007 – 0,4, у 2008 – 0,3, у 2009 – 0,3, у 2010 – 0,3, у 2011 – 0,4, у 2012 – 0,4, у 2013 – 0,2.

Особливого значення при аналізі незаконного обігу підакцизних товарів має характеристика цього суспільно небезпечного діяння в структурі злочинів у сфері господарської діяльності.

Так, у 2001 р. було зареєстровано 6904 злочинів у сфері господарської діяльності, у 2002 – 8907, у 2003 – 8255, у 2004 – 9590, у 2005 – 8987, у 2006 – 8726, у 2007 – 9029, у 2008 – 8638, у 2009 – 8174, у 2010 – 8601, у 2011 – 10246, у 2012 – 7196, у 2013 – 11104.

Вивчення статистичних закономірностей розвитку злочинності у сфері господарської діяльності у період 2009–2013 рр. дає можливість сформулювати низку висновків щодо окремих аспектів її майбутнього стану і структури, основними з яких на наступні два роки є такі: 1) стабілізація кількості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності за умови відсутності змін до Кримінального кодексу України щодо гуманізації кримінальної відповідальності за такі діяння; 2) незначна питома вага злочинів у сфері господарської діяльності в загальній структурі злочинності (не більше 2–3%); 3) переважання таких форм кримінально караної поведінки у сфері господарської діяльності, як ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом і зайняття гральним бізнесом; 4) збільшення частки розкритих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності шляхом встановлення осіб, які їх вчинили; 5) подальше загострення характеру злочинів у сфері господарської діяльності через збільшення кількості тяжких і особливо тяжких злочинів зазначеного виду; 6) збереження тенденції щодо застосування судами

реального покарання до осіб, які вчинили злочини у сфері господарської діяльності, особливо додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, здатне запобігти збільшенню кількості таких злочинів, учинених повторно [6, с. 323].

Питома вага злочинів, передбачених ст. 204 КК, у загальній структурі злочинів у сфері господарської діяльності складає у середньому 12%, зокрема: у 2001 р. склало 1%, у 2002 – 11, у 2003 – 13, у 2004 – 19, у 2005 – 13, у 2006 – 14, у 2007 – 16, у 2008 – 15, у 2009 – 14, у 2012 – 18, у 2013 – 9.

Кількість зареєстрованих злочинів у різних регіонах не є однаковою. Найбільша кількість злочинів, передбачених ст. 204 КК України, зареєстровано у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Одеській областях. У цих регіонах щороку (або за винятком декількох календарних років) реєструвалося 100 та більше злочинів цієї категорії. Найменша кількість злочинів зареєстровано в Рівненській, Сумській, Черкаській областях. У цих регіонах щороку (або за винятком декількох календарних років) реєструвалося до 10 злочинів.

Цей факт географічної концентрації злочинної активності населення зумовлений соціально-демографічними, історичними та економічними особливостями регіонів, є в більшості випадків прикордонними регіонами, концентрацією населення у великих містах та іншими місцевими умовами.

Слід погодитися з І.В. Кириченко, що ці злочини мають переважно «міський» характер, адже за останні декілька років більше половини цих зареєстрованих злочинів (приблизно 61–75%) було вчинено в містах та селищах міського типу [7, с. 11].

З точки зору такого показника, як характер злочинності, окремі види злочинності, злочинів характеризуються кримінальним професіоналізмом, організованістю, ситуаційним характером та іншими характеристиками. Незаконному обігу підакцизних товарів характерно організованість та кримінальний професіоналізм.

Процес переходу України до ринкової економіки супроводжується й деякими негативними явищами, серед яких найбільш небезпечним є «реформування» злочинності. Остання, набуваючи організованих форм та транснаціонального характеру, тісно переплітаючись із легальним бізнесом, зовні також набуває легальних форм, що суттєво ускладнює виявлення її проявів та протидію їм. Серед найбільш розповсюджених видів сучасної організованої злочинності, таких як наркобізнес, торгівля людьми, зброєю та іншими предметами, виключеними з вільного обороту, справедливо називають незаконні дії з підакцизними товарами, особливо спиртними напоями та тютюновими виробами.

Усунення монополії держави на виробництво підакцизних товарів України, зокрема горілчаних та тютюнових виробів, паливно-мастильних матеріалів тощо обумовило процес заснування відповідних підприємств, які розподілилися на три види: 1) підприємства, що виконують вимоги чинного законо-

давства (легальні); 2) підприємства, що виконують більшість вимог чинного законодавства, ігноруючи деякі з них (напівлегальні); 3) не зареєстровані у визначеному законодавством порядку «підприємства» (нелегальні).

Діяльність підпільних цехів важко замаскувати. На наш погляд, характерними ознаками такої діяльності є: їх продукція має видимі ознаки фальсифікації; акцизні марки, якими вони користуються, або підроблені, або отримані з порушенням правил видачі (тобто, незаконно); особи, які працюють – або декласовані елементи (бомжі, алкоголіки), або такі, що раніше притягалися до кримінальної відповідальності; збут продукції, що виробляється в цехах, та її транспортування має незаконний характер (і це помітно оточуючим). Усі ці ознаки дозволяють правоохоронним органам виявляти факти злочинної діяльності та ефективно здійснювати документування їх злочинної діяльності. Так, у березні 2010 р. до працівників сектору Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю лінійного відділу на ст. Основа Південної залізниці надійшла оперативна інформація про те, що в торгівельних точках, розташованих поблизу залізничного полотна, реалізуються алкогольні напої сумнівної якості. Під час проведення оперативних розшукових заходів та слідчих дій працівники УМВС України на Південній залізниці на території Донецької області викрили підприємство-виробника фальсифікованих горілчаних виробів, де вилучили понад мільйон акцизних марок невідновленого зразку, понад 10 тонн спирту та понад вісім тонн спиртово-водяної суміші. У подальшому було встановлено підприємство-виробник даної продукції, де під час обшуку було вилучено технологічне обладнання для масового виробництва цієї продукції, готова спиртово-водяна суміш для розливу на автоматизованій лінії, комп'ютерна техніка та більше мільйона акцизних марок невідомого походження [8]. Взагалі, за період 2002–2007 рр. ДСБЕЗ МВС України було виявлено факти діяльності 501 підпільного цеху, що виготовляли фальсифіковану алкогольну продукцію.

Злочинці, відчувши тиск з боку правоохоронних органів, знаходять нові способи маскування злочинної діяльності. Один із таких способів приховування фактів незаконного виготовлення підакцизних товарів – це виготовлення таких товарів на легально діючому підприємстві. Наприклад, за період 2005–2007 рр. зареєстровано 1531 злочин, вчинений на легально-горілчаних та виробних підприємствах. При значних обсягах випуску «легальної» продукції, наявності легально діючого обладнання, поставок сировини, неможливості відрізнити незаконно виготовлену продукцію за зовнішніми ознаками та інших умов, що сприяють злочинній діяльності, – факти незаконного виготовлення значно складніше виявити, ніж діяльність підпільних цехів.

Будь-яке злочинне посягання спричиняє шкоду фізичного, матеріального, морального та іншого характеру. У кримінології при розгляді показників злочинності розглядається така категорія, як «ціна злочинності». Вона дає уявлення про обсяг і характер

прямого і непрямого збитку, який заподіює злочинність суспільству.

Незаконний обіг підакцизних товарів, з одного боку, спричинює шкоду економічній безпеці держави, з іншого – може завдавати шкоду життю та здоров'ю громадянам. Так, наприклад, у 1996 р. в Україні абсолютне число померлих за причинами смерті від отруєння алкоголем склало 10044 осіб (19,7 на 100 тис. населення), у 1997 – 9359 (18,5), у 1998 – 7989 (15,9), у 1999 – 8607 (17,2), у 2000 – 9364 (18,9), у 2001 – 9843 (20,1), у 2002 – 10320 (21,4), у 2003 – 9759 (20,4), у 2004 – 10637 (22,3) [9–11]. Протягом 2003 року в країні фальсифікованою горілкою отруїлися близько 40 тис. осіб [12, с. 5].

У Російській Федерації щороку від отруєння неякісними алкогольними напоями гине більше людей, ніж за 10 років війни в Афганістані [13]. Як зазначив С.С. Курган, у Російській Федерації від вживання неякісних алкогольних напоїв щорічно гине більше 10 тисяч людей та близько 30 тисяч втрачають здоров'я [14].

Наявні статистичні показники поки ще не дозволяють дати реальну оцінку кількісних та якісних показників злочинів, передбачених ст. 204 КК України. На заваді цьому стоять такі обставини: недосконала робота правоохоронних органів щодо виявлення, документування та розслідування цього виду злочину; відсутність належних механізмів, сил та засобів щодо виявлення цих злочинів та встановлення осіб, що їх вчинили. Окрім названих обставин, серйозною перешкодою статистичному обліку незаконному обігу підакцизних товарів в Україні виступає латентність.

Слід зазначити, що латентна злочинність залишається поза соціальним контролем, вона є особливо небезпечною, оскільки, з одного боку, питання протидії їй не враховуються і не плануються; заподіяні збитки не відшкодовуються повною мірою; відчуття безкарності заохочує осіб продовжувати злочинну діяльність; а з іншого – вона все ж «помічається» оточуючими, руйнує їх моральні засади і тим самим сприяє становленню інших осіб на злочинний шлях.

У юридичній літературі в основному розрізняють латентність трьох видів: 1) природна латентність – це коли злочини не реєструють тому, що їх не виявлено правоохоронними органами; 2) змішана латентність («пограничні ситуації») – це коли злочини не реєструються через неусвідомлення самим потерпілим факту вчинення злочину щодо нього; 3) штучна латентність – складається із злочинів, які виявляють і правильно оцінюють працівники правоохоронних

органів, але свідомо не реєструють з різних причин [15, с. 25].

Змішана латентність не притаманна незаконному обігу підакцизних товарів. І.В. Кириченко, В.В. Костенко зазначили, що злочинність у цій сфері має високий рівень латентності та переважно має штучний або природний характер і становить 63,1% [7, с. 7; 16, с. 12]. На нашу думку, латентність незаконного обігу підакцизних товарів переважно належить до природної ніж до штучної, оскільки частіше за все про його вчинення правоохоронним органам невідомо. Так, 97% респондентів вважають, що незаконний обіг підакцизних товарів відноситься до природної латентності і 3% – до штучної латентності.

Висновки. Таким чином, до основних тенденцій розповсюдження незаконного обігу підакцизних товарів в Україні слід віднести наступні: 1) рівень незаконного обігу підакцизних товарів щорічно в країні не є однаковим. У порівнянні з 2002 р. найбільша кількість злочинів зареєстровано майже у двічі: у 2004 р. на 90% та у 2012 р. на 106%. У 2013 р. відбулося різке зменшення фактів реєстрації злочинів у порівнянні з минулими роками, але на 1% більше в порівнянні з 2002 р. Рівень цих злочинів залежить від діяльності правоохоронних органів, а саме від їх роботи щодо виявлення суспільно небезпечних діянь; 2) прогнозується у майбутньому зростання в Україні кількості злочинів, передбачених ст. 204 КК України; 3) найбільша кількість злочинів, передбачених ст. 204 КК України, зареєстровано у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Одеській областях, а найменша – у Рівненській, Сумській, Черкаській областях. Цей факт географічної концентрації злочинної активності населення зумовлений соціально-демографічними, історичними та економічними особливостями регіонів, є в більшості випадків прикордонними регіонами, концентрацією населення у великих містах та іншими місцевими умовами; 4) зареєстровані злочини переважно були вчинені в містах та селищах міського типу; 5) незаконному обігу підакцизних товарів характерно організованість та кримінальний професіоналізм; 6) незаконний обіг підакцизних товарів, з одного боку, спричинює шкоду економічній безпеці держави, з іншого – може завдавати шкоду життю та здоров'ю громадянам; 7) латентність незаконного обігу підакцизних товарів переважно належить до природної та високого рівня латентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Назаренко Г.В. Уголовно-релевантные психические состояния лиц, совершивших преступления и общественно опасные деяния : [монографія] / Г.В. Назаренко. – М. : «Ось-89», 2001. – 240 с.
2. Джужа О.М. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами : [навч. посібник] / О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.В. Василевич. – К. : Атіка, 2001. – 368 с.
3. Лист Департаменту інформаційних технологій МВС України від 31.10.2008 № 16/1к-3923.
4. Лист Департаменту інформаційних технологій МВС України від 27.04.2010 № 16/1к-1918.
5. Міністерство внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua>.
6. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 рр.) : [монографія] / Є.М. Блажівський, І.М. Козьяков, О.О. Книженко, О.М. Литвак, О.Н. Ярмиш та ін. – К. : Видавничий центр НАПУ, 2014. – 673 с.
7. Кириченко І. В. Запобігання злочинам у сфері обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.В. Кириченко. – К. : КНУВС, 2009. – 20 с.

8. Працівники транспортної міліції Південної залізниці припинили діяльність підприємства, на якому виготовляли горілчаний фальсифікат (29.04.2010 р.) // <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/331711;jsessionid=737460942A9F72D89E9E4D5BF16B1872>.
9. Чикалін В. Смертельні напої / В. Чикалін // Урядовий кур'єр. – 18.12.2001. – № 235.
10. Спецназ «Альфа» и другие / Досьє. – 26.06.2003. – № 27.
11. Міністерство охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua>.
12. Суспільство чекає від міліції конкретних і рішучих дій // Урядовий кур'єр. – № 29. – 14.02.2004. – С. 5.
13. Вагина М. Отравимся? / М. Вагина // Налоговая полиция. – 2002. – № 19.
14. Курган С. До 01.06. 2004 года Государственная Налоговая Администрация проведет тотальные проверки всех предприятий, торгующих алкоголем и сигаретами / С. Курган // Факты и комментарии. – 06.03.2004 – 09.03.2004.
15. Кримінологія : [навч. посібник] / [О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю. Ф. Иванов та ін.]; за ред. О.М. Джужа. – К. : Прецедент, 2006. – 198 с.
16. Костенко В.В. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним обігом підакцизних товарів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Костенко. – Х. : ХНУВС, 2013. – 16 с.